

3 ІСТОРІОГРАФІЧНОЇ СПАДЩИНИ

Дмитро Дорошенко

Мої спомини про недавнє минуле [1914—1918]*

ЧАСТИНА ДРУГА

З початків відродження української державності (Доба Центральної Ради)

I.

Центральна Рада. Моя участь у формуванні Генерального Секретаріату.
Мене закликають до Чернігова.

Майже цілу весну й частину літа 1917 року я провів поза Києвом, зайнятий галицько-буковинськими справами й віддаючи їм усі свої сили і всю свою увагу. А в Києві тим часом відбувались дуже важні події; здобуття автономії для України пішло далеко швидше, ніж цього можна було сподіватися. Коли я на початку серпня прибув до Києва, тут справа йшла вже про реалізацію здобутого права і про здійснення автономної управи краю в формі так званого Генерального Секретаріату. Мені не довелося бути ні учасником, ні свідком тієї боротьби, яку витримала Центральна Рада, поки добила од Тимчасового правительства признання автономії України. Виїхавши у квітні з Києва, я фактично відійшов від тамошніх справ, хоч за мною було залишено мандат члена Центральної Ради від партії есерів. Тепер, коли я почав придивлятися до становища, яке застав у Києві, багато було для мене нового і не зовсім ясного.

Я почав ходити на засідання Центральної Ради. Вони тепер відбувались вже постійно в будинку т. зв. Педагогічного музею. Це помешкання добув для Центральної Ради Микола Порш ще на початку революції, коли йому, як членові виконавчого комітету, доручене було завідування всіма публічними будинками у Києві. Рада засідала у великій осередковій залі тоді, коли відбувались сесії її пленуму. Мала ж Рада засідала звичайно в бічній залі нагорі. У великому вестибюлі стояли різні кіоски з часописами та агітаційною літературою. Тепер Центральна Рада була вже загальною признаною *de jure* і *de facto* вищою владою в краї. Її склад поповнено представниками від трьох великих з'їздів: селянського, робітничого і військового. Ввійшли в її склад і представники «національних меншостей», себто від російських, жидівських і польських лівих партій. Центральна Рада являла собою в повному розумінні слова революційний парламент: в її склад входили представники тільки лівих, соціалістичних партій; найправішими з українців були соціалісти-федералісти (есефи), а з «меншостей» — російські кадети, але вони в кінці літа покинули Раду. Яких-небудь організованих виборів од населення не було: в члени Ради попадали лиш представники партій (бо й згадані вище з'їзди були в суті речі ні чим іншим, як партійними з'їздами), та й то майже виключно лівих. Таким чином, не були, наприклад, зовсім пред-

* Продовження. Початок див.: Укр. іст. журн.— 1992.— № 6.

ставлені в Центральній Раді хлібороби-селяни й козаки (з Полтавщини й Чернігівщини), хоч вони ще з весни заклали свою демократично-хліборобську партію. Дивно було не бачити їх в українському революційному парламенті, адже наші козаки на Полтавщині й більш заможні селяни — то найбільш збережений і твердий з національного погляду елемент. Зате серед представників від жидівського Бунду я зустрів свого колишнього товариша по гімназії у Вільні Б. Гольдмана (відомий під партійним псевдонімом «М. Лібер»), людини нічим з Україною не зв'язаної, так само як, наприклад, і М. Рафес, жид з Білорусщини, що відігравав дуже гучну роль в політиці Центральної Ради.

Як поглянути було на засідання пленуму Центральної Ради, то бачили перед собою ціле море сірих солдатських шинелей. Але це не значило, що її члени були самі військові, ні; просто з огляду на військовий час було дуже багато людей так або інакше зв'язаних з військом: урядовці різних військових канцелярій, інтендантства, земського або городського союзів, мілітаризовані техніки, фельдшери, залізничники. Були, однак, люди, які Бог знає чому носили сіру шинелю або темно-зелену гімнастюрку; може, тому лишень, що це була свого роду революційна одежа, так, як червона фрїгійська шапка часів Великої французької революції. Солдат був *persona grata*; він «зробив» революцію; йому скрізь відводилось перше місце. Отже, й сіра шинеля була немов певним свідоцтвом, що вдягнута в неї людина — не «буржуй», а справжній «товариш». Взагалі тоді панувала своєрідна мода рівнятись по типу «революційного солдата»; трохи не кожен старався, як міг, укрити свою справжню класову приналежність, якщо, скажімо, він був сином поміщика або капіталіста, своє суспільне становище і навіть свій освітній ценз, як ознаки, так би мовити, поганого тону.

На естраді великої зали Педагогічного музею засідала президія Ради. Посередині голова — проф. М. Грушевський. Йому, розуміється, тяжко було би укрити свою приналежність до буржуазного стану, бо кожен бачив його прекрасну шестиповерхову кам'яницю в Києві, ні свого високого освітнього цензу; але все покривала довга сива борода і загальношанований в усіх українських колах авторитет «батька-Грушевського». Дивним контрастом до сивобородого голови виглядав його молоденький заступник, 22-літній студент Микола Шраг (син відомого високозаслуженого діяча, покійного Іллі Шрага) і два такі ж молоді секретарі: Михайло Єреміїв і Микола Чечель, обидва в солдатських гімнастюрках, на вигляд — цілком типові «товариші». Єреміїв був великий землевласник з Київщини, український соціал-демократ; Чечель — студент, український соціаліст-революціонер.

В перших рядах партеру, в центрі, засідала купка есефів і кілька більш поміркованих груп. Кругом — сірі шинелі: фракція соціалістів-революціонерів, селянська спілка, безпартійні соціалісти, соціал-демократи, меншості. Найчисленнішою й найвпливовішою фракцією в Центральній Раді були соціалісти-революціонери. Лідерами її вважались: Микола Ковалевський (студент, син поміщика з Чернігівщини), Аркадій Степаненко, б. економ Українського клубу в Києві, Павло Христюк (студент) і сам проф. М. Грушевський, хоч він начебто формально до партії й не належав. Промовцями дуже часто виступали: Олександр Севрюк, студент 2-го курсу, і молодий адвокат Олександр Солтан.

Українські соціал-демократи мали в своїх рядах значно поважніші сили (коли не рахувати Грушевського). Досить сказати, що серед них були: Вол. Винниченко, Микола Порш, Симон Петлюра, Борис Мартос, Дмитро Антонович, Михайло Ткаченко, Іван Стешенко — усе люди, що мали за собою добрих два десятки років української політичної роботи, досвідчені партійні діячі, добрі промовці. Багаті були

інтелектуальними силами й соціалісти-федералісти (Сергій Єфремов, Олександр Шульгін, В'яч. Прокопович, Ос. Лотоцький, Андрій Ніковський, Л. Старицька-Черняхівська та ін.), але вони не мали за собою маси і через те не відігравали рішучої ролі в Центральній Раді. З їх голосом дуже мало рахувались, хоч і не могли обійтися без есефів, коли довелося почати будівництво автономної України.

«Меншості», не вважаючи на своє пропорціонально невелике число, робили багацько галасу й поводитись дуже експансивно. За кожним найменшим приводом забирали голос, запитували, інтерпелювали, ставили свої резолюції; з боку могло здатись, що то найбільш активна й енергійна частина українського революційного парламенту. Рафес, Золотарьов, Балабанов — їх чути було майже на кожному засіданні. Говорили вони всі по-російськи.

Самі засідання відбувалися по всіх правилах парламентського звичаю. Його техніку Центральна Рада засвоїла собі дуже швидко. Одне тільки: ніколи ніяке засідання не починалося в призначену годину, а завжди з великим опізненням, іноді на цілі години.

Коли я поїхав до Петербурга в половині серпня, то стрівся там з українською делегацією, що приїхала предложити Тимчасовому правительству до затвердження «Статут Вищого управління Україною», вироблений Малою Радою на підставі відомої київської угоди 29 липня¹. В цій делегації були генеральні секретарі (обрані Центральною Радою провізорично)²: В. Винниченко, Хр. Барановський, М. Рафес, Ол. Зарубін (російський соціаліст-революціонер) і М. Міцкевич (поляк, товариш генерального секретаря по міжнародних справах). Я одвідував земляків. Вони прибули саме тоді, коли у Тимч. правительстві відбувалась криза: пішов до димісії³ кн. Львов і утворювався новий кабінет Керенського. Від Тимчасового правительства і без кризи тяжко було чого-небудь скоро добитися — приклад цьому я бачив на собі весною, коли приїздив у галицькій справі. А тепер і поготів. До того ж треба знати, що угода 29 липня була в Петербурзі дуже непопулярна, її вважали за помилку з боку тих міністрів, що її підписали, і тепер ішли дуже нерадо на те, щоб остаточно санкціонувати автономний лад на Україні, та ще в такій формі, яку виробила в своїм статуті Мала Рада.

Наші делегати дуже дратувались і нервувались, та й не диво: вони почували в себе за плечима Центральну Раду, яка там у Києві нетерпляче дожидала вислідів їхніх переговорів. Тимчасове правительство, уконституювавшись у новому складі, нарешті, виробило свою «Тимчасову інструкцію для Генерального Секретаріату Временного Правительства на Україні». Уже з самого титулу цієї Інструкції було видно, що вона відрізняється від Статуту, запропонованого Центральною Радою. Петербурзьке правительство хотіло бачити в Генеральному Секретаріаті свою експозитуру⁴ на Україні, хоч і крайовий український уряд, але залежний від центрального уряду, хоч і пропонований в своїй особистій складі Центральною Радою. Крім того, воно обмежувало територію автономії України п'ятьма губерніями: Київською, Волинською, Подільською, Чернігівською й Полтавською (та ще хотіло одрізати від Чернігівщини північні повіти).

Така Інструкція не могла задовольнити Центральну Раду. Але й петербурзьке правительство вважало її за тахітний уступок, які воно могло зробити. Властиво, в Петербурзі в урядових сферах почали ставитись до всього з якимсь безнадійним фаталізмом. Становище з кожним днем гіршало, і одинокі, на що тут могли спромогтись, — це була пасивна резистенція⁵. Пам'ятаю, якось в розмові з правителем діл Тимчасового правительства п. Гальперном⁶ — одним з авторів Інструкції — я сказав, що деякі місця Інструкції безумовно викличуть на Вкраїні сумніви, як їх розуміти. На це мені Гальперн відповів: «Хай собі розуміють, як знають!». Добра відповідь, нема що казати.

Винниченко і Рафес не діждали кінця справи і виїхали до Києва. Тимчасом прийшла Інструкція. Саме тоді відбувся в Петербурзі з'їзд губернських комісарів цілої Росії. Барановський⁷ скликав нараду комісарів українських губерній, на яку запросив і мене. На цій нараді було ухвалено поради Центральної Раді згодитись на Інструкцію, щоб уникнути розриву з центральним правительством. Зважаючи на становище в нашому краї і в цілій Росії, ми гадали, що треба досягти якнайскорішого порозуміння між петербурзьким правительством і Центр. Радою. В нараді цій брали участь: М. Суковкін (від Київщини), А. Вязлов (Волинь), М. Іскрицький (Чернігівщина), А. Левицький (Полтавщина), М. Страдомський (місто Київ) і я. Телеграма про це не сподобалась Центр. Раді, але кінець кінцем там погодились на Інструкцію, і на її підставі В. Винниченко почав формувати Генеральний Секретаріат.

Скоро потому, як я повернувся до Києва, до мене в канцелярію зайшов Винниченко і предложив мені вступити до його кабінету секретарем по справах народної освіти. Я одхилив цю пропозицію, кажучи, що вже справу почав Ів. М. Стешенко: йому краще й вести її далі, я недавно приїхав, ще не зорієнтований, а Стешенко стоїть від самого початку на чолі справи. Винниченко згодився, видно, зі мною. На другий чи на третій день він явився до мене з новою і ще більше серйозною для мене пропозицією: Центральна Рада доручала скласти Генеральний Секретаріат мені. Виявилось, що соціалістично-революціонери, що тепер узяли остаточно гору в Центр. Раді, заявили Винниченкові своє недовір'я і він мусив уступити зі свого прем'єрства.

Які, властиво, резони мали соціалістично-революціонери і справжній керманіч цілої тої справи — проф. Грушевський, коли вони усували Винниченка — людину, що винесла на своїх плечах цілий тягар боротьби за автономію, яка весь час стояла в самім осередку руху й придбала собі вже широку популярність в кругах, які стояли за Центр. Радою, і замість Винниченка доручали справу мені, що весь час стояв осторонь і був дуже мало відомий для тих, хто складали собою масу членів Центральної Ради, я не розумів і не розумію досі. Я дуже відмовлявся від того доручення, ясно здаючи собі справу з тих великих труднощів, які мене дожидали.

Я не пережив того всього, що пережила Центр. Рада протягом весни — літа 1917 року, не перейнявся тим настроєм, що вона. Більшість її нових діячів була мені чужа, я їх не знав, усіх тих Салтанів, Севрюків, Рафесів⁸. У відносинах до Тимчасового правительства я не відчував тої ворожнечі, що вони, бо якраз з боку Керенського, що особливо став ненависний Центр. Раді, я зустрічав у своїй недавній роботі в Галичині піддержку й поміч. Але поза цим, так би мовити, психологічним моментом були й ще причини, які робили моє становище голови автономного уряду України, настановленого Центр. Радою, дуже незручним. Хоч я й віддавав належне признання і Грушевському, і Винниченкові за ту енергію, сміливість і зручність, з якою вони добились автономії, але багато в чому не погоджувався з ними. Перш за все я інакше тоді оцінював значіння, характер і завдання цієї автономії, ніж вони, особливо, ніж Грушевський. Я вважав необхідним в інтересах української справи якнайшвидше практично використовувати ті можливості, які одкривала навіть куца автономія; вважав потрібним підвести під неї реальну базу в свідомості широких кругів населення так, щоб воно відчувало реальну користь від цієї автономії й кріпко за неї ухопилось. Будувати всю свою програму й практику на тимчасовій (як могло бути) слабкості центрального уряду я вважав нецільним, я гадав, що розмах національного почуття, викликаний революцією, треба було звернути не стільки на боротьбу за формальні рамки відносин до Петербурга, скільки на внутрішнє будівництво і

проведення націоналізації цілого суспільного життя на Україні. А до цього будівництва треба було притягти, на мою думку, якнайширші круги українського населення, в тім числі й землевласницькі, кріпко зв'язані з краєм, з його інтересами. Будувати нову Україну за допомогою в значній мірі вже здекласованих кругів, що наповняли своїми представниками ряди членів Центр. Ради, і на космополітичній «революційній демократії», що засідала там же як «меншості», я вважав ледве чи здійснимим. Хоч як скептично ставився я до нашого поміщицтва (тому, що походючи з його, добре його знав), але я гадав, що обійтися без цієї культурної, звиклої до адміністративної й громадської (в земствах) діяльності верстви суспільства при будові автономного життя було б просто неможливо. Становище улегшувалось тим, що це поміщицтво, досі зросійщене (а почасти спольшене — на Правобережжі) на очах у всіх верталось до своєї народності, і одкидати його, заганяти силоміць до московського або польського табору і тим скріпляти всякі «меншості» я вважав ділом просто шкідливим для української справи. Навіть позбувшись своїх маєтків (при майбутній земельній реформі), наше поміщицтво могло знайти собі місце, як тісно з краєм зв'язаний і добре його відносини знаючий елемент, в широкому ділі будування автономної України.

Що ж до обкороєння⁹ території автономної України, то я гадав, що нашим ділом було би налагодити життя у їй так, щоб вона, являючись осередком упорядкованого життя серед усе зростаючої всеросійської анархії, служила б атракційною¹⁰ силою, яка дуже скоро притягла би решту українських територій і приєднала їх до основного пня. Найближча будучність, властиво, це і доказала, коли з усіх губерній, що не ввійшли в склад автономної України, — з п'яти губерній почався рух за приєднання до неї.

Певна річ, що всі ці міркування в той час ще не настільки кристалізувались в моїй свідомості, щоб я одверто виступив з ними в українських політичних кругах, але вже настільки ясно відчувались мною, що не розуміти певної ніяковості свого становища в ролі голови Генерального Секретаріату я не міг.

Та проте я мусив згодитись узяти на себе цю місію, виговоривши собі вільну руку в запрошенні кандидатів на посту генеральних секретарів. На це погодились з тією умовою, що генеральним секретарем земельних справ має бути кінче український соціаліст-революціонер, і мені була вказана особа: д. Савченко-Більський — повітовий агроном з Борзенського повіту; генеральним же секретарем праці мав бути соціал-демократ.

Мені хотілося запросити, особливо на ті пости, що вимагали фахового знання й адміністративної практики, людей солідних і знаючих. Але мало хто взагалі охотився йти, відмовляючись різними причинами. Відмовились С. Веселовський, С. Франкфурт, Ів. Черниш, Ф. Штейнгель, Лев Слуцький (на пост секретаря праці)... За кілька днів удалось заручитися згодою Ів. Стешенка — на пост секретаря освіти, М. Савченка-Більського — земельних справ, Ол. Лотоцького — генерального писаря. Але поки йшло формування, все ясніше вимальовувались для мене різниці між настроями й поглядами моїми, з одного боку, і проф. Грушевського й близьких до нього кругів з Малої Ради, яка тоді засідала, — з другого. На засіданні Малої Ради 18 серпня я виголосив коротеньке експозе¹¹, яке зводилось до заяви про потребу «творчої ділової роботи над утворенням автономного життя на Україні» і лояльної співпраці з Тимчасовим правительством. Моя заява не сподобалась проф. Грушевському, і в офіційно оголошеному тексті вона появилася в дещо зміненій редакції. Взагалі у відносинах проф. Грушевського до себе я вже не почував тієї простоти і щирості, які були раніше, протягом більш як десятилітніх наших взаємин і спільної праці: він тепер ставивсь до мене так само, як і до інших

іще вчорашніх своїх найближчих співробітників, сухо формально, зводячи все на партійні різниці, які нас ділили або ставили у договірні відносини. Вкінці у мене появилась думка, що моїм голокуванням просто хочуть скористуватись для того, щоб швидше досягти затвердження з боку петербурзького уряду, а потім при першій же нагоді змусити мене до димісії, тоді, коли потреба в моїх послугах минеться. А тут, як на те, появилось в часописах інтерв'ю із заступником петербурзького прем'єр-міністра Некрасовим, де він виявляв своє задоволення з обрання мене на голову Генерального Секретаріату; виглядало так, наче я являвся креатурою петербурзького уряду. Все це змусило мене зректись залишатись далі на своїм посту, і я запропонував передати вже майже сформований мною кабінет Винниченкові. Після довгих і прикрих розмов президія Центр. Ради з проф. Грушевським на чолі погодилась на це, а за ними згодилась і Мала Рада. Найтяжче було умовити самого Винниченка, котрий вже спаковував свої чемодани, щоб їхати на село спочити після кількох місяців напруженої роботи і тяжких хвилювань. Але згодився, врешті, і він, а я приобіцяв йому, що допоможу довести до краю формування кабінету й поїду до Петербурга, щоб добитись там скорішого затвердження кабінету під його головуванням. Діло в тім, що якийсь кореспондент однієї французької газети, друкуючи інтерв'ю Винниченка під час його перебування в Петербурзі, набрехав, ніби Винниченко признався в своїм германофільстві. Треба сказати, що ніяким «германофілом» в цього слова розумінні Винниченко ніколи не був і нічого подібного кореспондентові не казав, але вигадка пішла гуляти по пресі і утворила йому в очах петербурзьких кругів справді небезпечну репутацію «германофіла».

Мені не раз доводилось чути — і тоді, і пізніше — нарікання від моїх знайомих і приятелів, чому я зрікся головування в Секретаріаті, що це був дуже хибний крок, велика помилка і т. д. Може бути, що це був і хибний крок, але якби я не зробив його зразу, то все одно довелось б його зробити трохи згодом і, може, при далеко менш зручних обставинах: я вже настільки ясно відчував внутрішнє положення, різницю своїх настроїв і політичного світогляду з тими, з ким би мені довелось спільно працювати, що зоставатись далі для мене значило йти проти свого сумління. А на це я погодитись не міг.

За деякий час кабінет Винниченка був сформований майже в тім самім складі, в яким він був намічений мною. Я поїхав до Петербурга клопотатись, щоб його швидше було затверджено. Я побував у Керенського, Некрасова й Терещенка, старався розвіяти упередження проти Винниченка, мов проти германофіла, і там-таки згодились на Винниченківський кабінет. Згодились дуже неохоче, не бачачи іншого виходу.

Ще перед моїм виїздом до Петербурга, коли я ще формував Генеральний Секретаріат, до мене приїхала з Чернігова делегація, яка запропонувала мені виставити мою кандидатуру при виборах нового губерніяльного комісара Чернігівщини. В Чернігівщині, як і скрізь по перевероті, губерніяльним комісаром від початку зробився голова губерніяльної земської управи Михайло Іскрицький — багатий пан з північних повітів, член Державної думи. Він дуже добре працював увесь час в згоді з виконавчим губерніяльним комітетом та іншими революційними інституціями, не викликаючи ніяких нарікань з нічийного боку. Та ось на якімсь з'їзді влітку один з лідерів російських есерів на Чернігівщині Кулябко-Корецький (сам — поміщик з Чернігівщини, стара вже людина, давній соціаліст) заявив, що незручно, мовляв, що й досі на чолі губерніяльної адміністрації стоїть Іскрицький — такий багатий пан. І збори заявили за тим, що, не маючи нічого закинути Іскрицькому персонально, не можуть мати до нього довір'я, як до дуже заможного поміщика. Почувши про це,

Іскрицький зразу ж подався до димісії, не дожидаючи, що буде далі. По законах Тимчасового правительства треба було кандидата на нового губерніяльного комісара вибирати на губерніяльному з'їзді повітових рад і представників політичних партій. А тоді вже кандидата мав затверджувати уряд. Найвища езекутива¹² в губернії — виконавчий комітет — складався в Чернігові з людей солідних, відомих громадських діячів, майже виключно українців. До нього належали: Ілля Шраг (тепер він був головою окружного суду в Чернігові), покійний Вадим Модзалевський, Д. Коновал, д-р Базилевич і ще кілька місцевих українських діячів. Вони висунули мою кандидатуру, котра зустріла співчуття в різних громадських колах Чернігова. Мене там знали — я сам походжу з Глухівського повіту на Чернігівщині, і на моїй кандидатурі погодились представники і національних українських течій, і «общерусских». От тоді до мене виїхала делегація в складі чотирьох людей і прохала згодитись на виставлення моєї кандидатури. Я відповів, що мушу вирішити справу з головуванням в Генеральному Секретаріаті. Делегати зачекали кілька день, і коли я відмовився від головування, то дав згоду на кандидатуру в Чернігові.

Поки я їздив до Петербурга, в Чернігові відбулись вибори, і мене вибрано в губерніяльні комісари. Потім мені оповідали, як це було. Учасників з'їзду було коло 250 людей — представників повітових і міських рад — і делегатів від головних партій — есерів та есдеків. Кожна з партій старалася виставити свою кандидатуру, але кандидатів було взагалі мало, просто мало було людей, охочих до того і разом таких, що хоча б у мінімальній мірі відповідали вимогам, які звичайно ставляться до кандидата на значну адміністраційну посаду. Шраг поставив мою кандидатуру, піддержану людьми, що знали мене особисто. Вкінці погодились на тому, що комісаром мав бути член української партії, а з його двох помічників один має бути соціал-демократ, другий — соціаліст-революціонер з російських партій. На підставі цієї угоди було проведене голосування, і я був вибраний щось 220 голосами проти якихось 20. Моїми помічниками вибрано Р. Ганжу — російського соціал-демократа, меншовика і П. Савича — російського соціаліста-революціонера. Отже, довелося мені їхати до Чернігова. З Петербурга прийшло затвердження моєї кандидатури негайно, бо там мене вже знали особисто.

(Далі буде)

ПРИМІТКИ

¹ Мається на увазі угода між Тимчасовим урядом і Центральною Радою, результатом якої був її ІІ Універсал від 3 липня 1917 р. В ньому проголошувалося створення Генерального Секретаріату як її розпорядчого органу. В «Статуті Генерального Секретаріату», затвердженого Малою Радою 16 (29) липня 1917 р., містився перелік його функцій.

² Провізорично (від польськ. *provisorzyczno*) — тимчасово, попередньо.

³ Димісія (від польськ. *dymisija*) — відставка.

⁴ Експозитура (від нім. *Expositur*) — агентура.

⁵ Резистанція (від франц. *resistance*) — здатність чинити опір.

⁶ Точніше — Гальперін.

⁷ Барановський Христофор Антонович (1871—1941) — громадський і політичний діяч. В першому складі (до серпня 1917 р.) Генерального Секретаріату — генеральний секретар фінансів. З 1920 р. — в еміграції.

⁸ Салтан Микола Васильович — член Центральної Ради і Малої Ради, входив до складу ЦК УПСР.

Северюк Олександр Олександрович (1893—1941) — громадський і політичний діяч, входив до складу ЦК УПСР, член Центральної Ради і Малої Ради, брав участь у мирних переговорах у Бресті спочатку як член делегації ЦР, а потім як її голова. З 1920 р. — в еміграції.

Рафес Мойсей Григорович (1883—1942) — літератор, входив до складу ЦК «Бун-

у», член Центральної Ради і Малої Ради, генеральний секретар державного контролю.

вкороєння — надмірне скорочення, обмеження чого-небудь.

тракційний (від польськ. atrakcyjny) — привабливий, заманливий, принадний.

кспозе — коротке повідомлення представника уряду з якого-небудь питання політичної політики в парламенті.

взекутива (від нім. Exekutive) — виконавча влада.

ановні читачі!

І 1993 р. передплатна ціна на «Український історичний журнал» становить: на рік — 240 крб., на півріччя — 120 крб., на квартал — 60 крб., місяць — 20 крб. Індекс — 74499. Передплата приймається всіма агентствами «Союздрук» без обмежень. **редплачуйте «Український історичний журнал»!**

що вам несвоєчасно або зовсім не доставляють чергові номери **країнського історичного журналу**, не приймають передплату, про що скарги надсилати не до редакції, а на адресу: 252001 Київ 1, п. Хрещатик, 22, Головноштамт, ЦРП.